

SZTUKA W POCZEKALNI.

POLSKA SZTUKA NA EMIGRACJI A SZTUKA W POLSCE 1939-1989

JAN WIKTOR SIENKIEWICZ

Dokonania artystów polskich i polskiego pochodzenia: malarzy, rzeźbiarzy, grafików, architektów, twórców sztuki stosowanej i nowych mediów, fotografików, krytyków sztuki, marszandów, kolekcjonerów i muzealników, którzy tworzyli lub działali poza historycznymi granicami Polski, należą do najważniejszych zjawisk w dziejach polskiej kultury artystycznej.

Po czasach Wielkiej Emigracji (głównie do Francji) z pierwszej połowy XIX w. polskie środowiska artystyczne poza Polską – w krajach europejskich i pozaeuropejskich, na emigracji, na

Aleksander Żyw, *Głodni*, 1947, ol. pł., 28x34 cm, własność prywatna

obczyźnie lub na wychodźstwie (każde z tych pojęć jest dzisiaj inaczej definiowane) – zaczęły kształtować się po wybuchu II wojny światowej i na skutek pojałtańskiego podziału Europy na strefy wpływów. Powstałe w wyniku wojny lat 1939-1945 poważne ubytki

w tkance środowiska artystycznego w Polsce jak niegojąca się rana odnawiały się kolejnymi falami emigracji: 1956, 1968, 1970, 1980, w okresie stanu wojennego 1981-1983, w latach po upadku muru berlińskiego w 1989 r. i po wstąpieniu Polski w struktury Unii Europejskiej w 2004.

Po II wojnie światowej polska sztuka rozwijała się i tkwiła w dwóch krwibiegach, krajowym i emigracyjnym. Ta powstająca w PRL-u była nazywana „sztuką polską”, tworzona zaś poza Polską – z wyjątkiem nielicznych przykładów dzieł polskich artystów tworzących szczególnie we Francji – nie była nad Wisłą (z różnych przyczyn – od politycznych, poprzez ekonomiczne i zawodowe) w kręgu

zainteresowań zarówno środowisk twórczych, jak i naukowych. Szacuje się, że poza Polską żyje obecnie 18-20 milionów *Polaków* i osób *polskiego* pochodzenia, w tym spora rzesza artystów, być może liczona w tysiącach nazwisk. W samej Wielkiej Brytanii mamy rozpoznanych ponad 800 polskich artystów, którzy po 1945 r. zajmowali się sztuką profesjonalnie¹.

W ostatnich dwóch dekadach wiele dzieł sztuki nowoczesnej, stworzonych przez polskich artystów, uległo rozproszeniu lub zniszczeniu. Niemniej znaczna część tego dorobku jest dobrze zidentyfikowana i częściowo zachowana. Wartościowe zbiory (szczególnie malarstwa) oraz archiwalia, pochodzące z pracowni polskich malarzy i rzeźbiarzy z Wielkiej Brytanii, Francji, Stanów Zjednoczonych, Kanady i Australii, na przestrzeni minionych 30 lat zgromadziło chociażby Muzeum UMK w Toruniu. Wcześniej, w latach 80. XX w., interesujące zbiory XX-wiecznej sztuki polskiej z emigracji trafiły do muzeów narodowych w Warszawie, Wrocławiu, Gdańsku i Krakowie. Nadal jednak w programach nauczania – od kursów szkolnych po katedry uniwersyteckie – powojenne dzieje sztuki i kultury polskiej obejmują zasadniczo dorobek artystyczny powstały pomiędzy Odrą a Bugiem. Taki obraz polskiej sztuki współczesnej zawierają wszystkie dotychczasowe publikacje. Opracowaniem, które po raz pierwszy otrzymało tytuł adekwatny do jego zawartości, była książka Andy Rottenberg pt. *Sztuka w Polsce 1945-2005*² opublikowana w 2005 roku. Pełna panorama współczesnej historii sztuki polskiej czeka na swojego autora. Powstanie ona poprzez zespolenie dorobku artystycznego stworzonego w Polsce z osiągnięciami artystów polskich i polskiego pochodzenia, którzy tworzyli (i tworzą nadal) poza granicami kraju. Prace nad tym projektem rozpoczął zespół pod kierunkiem autora niniejszego tekstu. Pierwszym spodziewanym rezultatem jest *Słownik artystów polskich na Emigracji* przygotowywany w ramach działalności statutowej Narodowego Instytutu Polskiego Dziedzictwa Kulturowego za Granicą POLONIKA.

W „POCZEKALNI SZTUKI” – „SZTUKA W POCZEKALNI”

Skalę zmyślenia, a nawet ostracyzmu wokół osiągnięć polskich artystów plastyków tworzących po II wojnie światowej poza krajem, uświadomiłem sobie podczas mojego pierwszego badawczo-naukowego wyjazdu do Wielkiej Brytanii w 1989 roku. Wówczas zobaczyłem zupełnie inną, niż podawano mi na uniwersytecie, panoramę zjawisk w obszarze sztuki polskiej po 1939 roku.

1 Por.: *Art of the United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland & Republic of Ireland in 20th-21st Centuries and Polish-British & Irish Art Relation*, red. A. Geron, J. Malinowski, J. W. Sienkiewicz, Toruń 2015.

2 A. Rottenberg, *Sztuka w Polsce 1945-2005*, Warszawa 2005.

W Londynie upadło wiele moich akademickich autorytetów, które zostawiłem nad Wisłą. Zresztą – jeszcze przez kolejne dziesięciolecia wielu badaczy w Polsce upierało się, że wszystko to, co powstało na emigracji, nie ma znamion „sztuki wysokiej”, ale jedynie cechy „wytwórczości swojskiej i patriotyczno-religijnej” i nie zasługuje na opracowania naukowe³.

Obecnie najważniejszymi jednostkami badawczymi zajmującymi się polską sztuką poza krajem są: Zakład Historii Sztuki Nowoczesnej na Wydziale Sztuk Pięknych UMK i Polski Instytut Studiów nad Sztuką Świata – kierowane przez prof. Jerzego Malinowskiego. Zajmują się one badaniami m.in. europejskich i pozaeuropejskich środowisk artystów polskich żydowskiego pochodzenia⁴, dokonania

J.W. Sienkiewicz, *Sztuka w poczekalni*, Toruń 2012

Szkoły Monachijskiej, École de Paris, a ostatnio polskich środowisk w Paryżu po II wojnie światowej, czego zwieńczeniem jest opublikowany w 2018 r. tom pt. *Paris et les artistes polonais 1945-1989/ Paris and the Polish Artists 1945-1989*⁵ Istotny jest również, kierowany przez autora artykułu, Zakład Historii Sztuki i Kultury Polskiej na Emigracji w Uniwersytecie Mikołaja Kopernika w Toruniu, koncentrujący się na badaniach nad polską sztukę na emigracji po 1939 r., a szczególnie w Wielkiej Brytanii.

Dzięki wydanym do tej pory, przez przywołane jednostki badawcze, monografiom i opracowaniom zbiorowym można z całą odpowiedzialnością powiedzieć, iż najlepiej rozpoznany i opisany jest „polski Londyn” artystyczny. Na rynku wydawniczym ukazała się m.in. seria 11 katalogów dzieł 9 artystów z polskiego Londynu w zbiorach UMK⁶. Panoramę polskiej sztuki

3 Por.: J. W. Sienkiewicz, *Sztuka w poczekalni. Studia z dziejów sztuki polskiej na emigracji 1939-1989*, Toruń 2012.

4 Zob. artykuł Jerzego Malinowskiego pt. *Sztuka żydowska w Polsce i Europie Środkowo-Wschodniej – seria wydawnicza – „Cenne, bezcenne, utracone”* 1-2/2019, <http://cennebezcenne.pl/wp-content/uploads/2019/05/2019-1-2-MALINOWSKI.pdf>.

5 *Paris et les artistes polonais 1945-1989/ Paris and the Polish Artists 1945-1989*, red. M. Geron, J. Malinowski, J. W. Sienkiewicz, Toruń 2018.

6 Największe w polskim muzealnictwie opracowanie katalogowe dzieł polskich artystów powstałych na emigracji po 1939 r. zostało wykonane pod kierownictwem i opieką merytoryczną prof. dr. hab. J. W. Sienkiewicza, kierownika Zakładu Historii Sztuki i Kultury Polskiej na Emigracji UMK, w ramach zbiorowego grantu Narodowego Programu Rozwoju Humanistyki (2012-2017),

Zdzisław Ruszkowski, *Pokłon Trzech Króli*, papier tempera, 16x13 cm, własność prywatna

w Wielkiej Brytanii dopełnia anglojęzyczny, opublikowany w 2015 r. w Toruniu, tom poświęcony polsko-brytyjskim i polsko-irlandzkim relacjom artystycznym w XX i XXI wieku.

Polskie środowisko artystyczne w Wielkiej Brytanii wyłoniło się po II wojnie światowej ze 150-tysięcznej fali emigracyjnej. Swoją historią sięga okresu sprzed odzyskania przez Polskę niepodległości. Wówczas w Londynie tworzyli tacy artyści, jak: Alfred Wolmark, Stanisława de Karłowska, Franciszek Black, Lena Pilichowska i Leopold Pilichowski. W latach 1918-1939 dołączyli do nich m.in.: Stefan i Franciszka Themersonowie, Marek Żuławski, Jerzy Him, Jan Le Witt, Henryk Gotlib, Feliks Topolski, Artur Horowicz,

Roman Black, Rajmund Kanelba, Stanisław Reychan, Adam Turyn.

Po wybuchu II wojny światowej do Wielkiej Brytanii napływały kolejne fale polskiej emigracji.

Wraz z nimi pojawili się:

1) artyści, którzy z wojskiem i cywilami byli ewakuowani z Francji w 1940 r.;

pt. *Inwentaryzacja i opracowanie spuścizn archiwalnych i kolekcji dzieł sztuki polskich artystów w Wielkiej Brytanii w XX wieku w zbiorach Biblioteki Uniwersyteckiej w Toruniu – Kolekcja Archiwum Emigracji i Muzeum Uniwersyteckiego*: K. Lewandowska, Janusz Eichler (1923-2002). *Katalog prac ze zbiorów Muzeum Uniwersyteckiego w Toruniu*, t. I, red. J. W. Sienkiewicz, M. A. Suprunuk, red. nauk. E. Bobrowska, Toruń 2017, ss. 166, il. 102; J. W. Sienkiewicz, *Stanisław Frenkiel (1918-2001)*. *Katalog prac ze zbiorów Muzeum Uniwersyteckiego w Toruniu*, t. II, red. J. W. Sienkiewicz, M. A. Suprunuk, red. nauk. E. Bobrowska, Toruń 2017, ss. 416, il. 361; J. Krasnodębska, *Halina Korn-Żuławska (1902-1978)*. *Katalog prac ze zbiorów Muzeum Uniwersyteckiego w Toruniu*, t. III, red. J. W. Sienkiewicz, M. A. Suprunuk, red. nauk. E. Bobrowska, Toruń 2017, ss. 500, il. 716; M. A. Suprunuk, *Jan Marian Kościałkowski (1902-1978)*. *Katalog prac ze zbiorów Muzeum Uniwersyteckiego w Toruniu*, t. IV, red. J. W. Sienkiewicz, M. A. Suprunuk, red. nauk. E. Bobrowska, Toruń 2017, ss. 824, il. 1476; K. Lewandowska, *Marian Kratochwil (1906-1997)*. *Katalog prac ze zbiorów Muzeum Uniwersyteckiego w Toruniu*, t. V, red. J. W. Sienkiewicz, M. A. Suprunuk, red. nauk. E. Bobrowska, Toruń 2017, ss. 183, il. 52; K. Cybulska-Jędraszek, *Zdzisław Ruszkowski (1907-1991)*. *Katalog prac ze zbiorów Muzeum Uniwersyteckiego w Toruniu*, t. VI, red. J. W. Sienkiewicz, M. A. Suprunuk, red. nauk. E. Bobrowska, Toruń 2017, ss. 132, il. 38; K. Cybulska-Jędraszek, *Zygmunt Turkiewicz (1912-1973)*. *Katalog prac ze zbiorów Muzeum Uniwersyteckiego w Toruniu*, t. VII, cz. 1, red. J. W. Sienkiewicz, M. A. Suprunuk, red. nauk. E. Bobrowska, Toruń 2017, ss. 281, il. 116; K. Cybulska-Jędraszek, *Zygmunt Turkiewicz (1912-1973)*. *Katalog prac ze zbiorów Muzeum Uniwersyteckiego w Toruniu*, t. VII, cz. 2, red. J. W. Sienkiewicz, M. A. Suprunuk, red. nauk. E. Bobrowska, Toruń 2017, ss. 524, il. 230a-717; S. Majoch, *Aleksander Werner (1920-2011)*. *Katalog prac ze zbiorów Muzeum Uniwersyteckiego w Toruniu*, t. VIII, cz. 1, red. J. W. Sienkiewicz, M. A. Suprunuk, red. nauk. E. Bobrowska, Toruń 2017, ss. 371, il. 285; S. Majoch, *Aleksander Werner (1920-2011)*. *Katalog prac ze zbiorów Muzeum Uniwersyteckiego w Toruniu*, t. VIII, cz. 2, red. J. W. Sienkiewicz, M. A. Suprunuk, red. nauk. E. Bobrowska, Toruń 2017, ss. 300, il. 831; S. Majoch, *Marek Żuławski (1908-1995)*. *Katalog prac ze zbiorów Muzeum Uniwersyteckiego w Toruniu*, t. IX, red. J. W. Sienkiewicz, M. A. Suprunuk, red. nauk. E. Bobrowska, Toruń 2017, ss. 496, il. 730.

2) artyści, którzy wydostali się z Polski przez kraje Europy Północnej (Szwecję i Norwegię) z obozów jenieckich i obozów pracy i tą drogą docierali na Wyspy Brytyjskie do końca 1945 r.;

3) artyści, którzy w 1946 r. przybyli do Anglii z Włoch z 2. Korpusem generała Władysława Andersa, przebywając wcześniej (po ewakuacji w 1942 r. Armii Polskiej na Wschodzie z terenów Rosji Sowieckiej) w Persji, Iraku, Palestynie i Egipcie;

4) artyści, którzy przybyli do Anglii z innych krajów europejskich w latach 1945-1952 – zarówno żołnierze, jak i cywile oraz uciekinierzy z Polski Ludowej (1945-1950);

5) artyści, którzy studiowali w polskiej Szkole Malarstwa Sztalugowego w Anglii lub ukończyli po roku 1952 szkoły brytyjskie;

6) artyści wykształceni po wojnie w PRL-u, którzy wyemigrowali do Wielkiej Brytanii po roku 1956, 1968 i 1981;

7) artyści, którzy przyjechali do Wielkiej Brytanii po 1989 r., i ci, którzy zamieszkali na Wyspach Brytyjskich od 2004 r.⁷;

8) ponadto artyści urodzeni w Wielkiej Brytanii (lub w innych miejscach poza Polską) w rodzinach polskich, którzy przyznają się do polskich korzeni i polskiej tradycji kulturowej.

Marek Żuławski, *Maskarada*, 1946, , ol. pł., własność prywatna

Stanisław Reychan, *Meduza*, ok. 1952, ceramika, własność prywatna

7 Pierwsza w literaturze próba określenia fal emigracji artystycznych w XX w. została przedstawiona w opracowaniu: J. W. Sienkiewicz, *Polskie galerie sztuki w Londynie w drugiej połowie XX wieku*, Lublin-Londyn 2003. Szczegółowe analizy m.in.: tenże, *Cedr i orzeł. Plastycy polscy w Bejrucie 1942-1952*, [w:] *Polscy i rosyjscy artyści i architekci w koloniach artystycznych zagranicą i na emigracji politycznej 1815-1990*, red. J. Malinowski, I. Gavrash, D. Ziarkowski, Warszawa-Toruń 2015, s. 347-356; tenże, *Artyści Andersa. Z sowieckich łagrów, przez Monte Cassino, do Rzymu i Londynu*, [w:] *Za naszą i waszą wolność. Bitwa o Monte Cassino z perspektywy polskiej i włoskiej*, red. C. Salmieri, Katowice 2017, s. 89-111; tenże, *Polish Presence at Artistic Academies and in the Art of Great Britain after the Second World War. Introduction to Research*, [w:] *Art of the United Kingdom...*, s. 189-198.

PODWÓJNIE WYKLUCZENI

Przyczyn wykluczenia (lub jak wolimy – nieobecności) dorobku polskich artystów tworzących poza Polską po 1939 r. z polskiej historii sztuki należy szukać w postawach polskich środowisk artystycznych i naukowych (akademickich) w Polsce i na emigracji. Próba oceny zachowań tych środowisk w stosunku do siebie budzi wiele emocji. Pojawia się też one wraz z czekającą nas korektą korpusu współczesnej historii sztuki polskiej, który to korpus o artystów tworzących poza Polską i dzieła tam powstałe musi być uzupełniony⁸.

Wstrząsem dla powojennych diaspor Polaków była decyzja, sterowanego z Moskwy Tymczasowego Rządu Jedności Narodowej, z września 1946 r. pozbawiająca generała Władysława Andersa (i oficerów Polskich Sił Zbrojnych na Zachodzie) obywatelstwa polskiego. Miało to związek z przyjęciem, bez zgody właściwych władz polskich, urzędu publicznego w państwie obcym i podjęcia funkcji współorganizatora Polskiego Korpusu Przynależenia i Rozmieszczenia będącego formacją paramilitarną stanowiącą część armii brytyjskiej. Wyrokiem tym drzwi do ojczyzny zostały zatrzaśnięte przede wszystkim żołnierzom-artystom i studentom 2. Korpusu, którymi w Rzymie w latach 1944-1946 opiekowali się Karolina Lanckorońska i Marian Bohusz-Szyszko⁹, i którzy od 1946 r. w Wielkiej Brytanii podlegali właśnie Polskiemu Korpusowi Przynależenia i Rozmieszczenia.

Polscy studenci-żołnierze z 2 Korpusu Wł. Andersa, Akademia Sztuk Pięknych, Rzym 1946

Po rozwiązaniu przez rząd brytyjski w 1949 r. tego Korpusu Polacy mogli: 1) starać się o obywatelstwo brytyjskie; 2) ubiegać się o wyjazd z Wielkiej Brytanii do obu Ameryk lub Australii; lub 3) powrócić do powojennej Polski, do czego szczególnie zachęcał ówczesny rząd brytyjski w porozumieniu z władzami komunistycznymi znad Wisły. Trzecią ewentualność akceptowali jedynie

8 Por.: J. W. Sienkiewicz, *Sztuka w poczekalni. W oczekiwaniu na Narodowe Muzeum Sztuki Polskiej na Świecie*, „Wspólnota Polska” 2018, nr 1-2, s. 34-39.

9 Tenże, *Marian Bohusz-Szyszko 1901-1995. Życie i twórczość*, Lublin 1995.

nieliczni. Większość polskich artystów – jak szukalszczyk Stanisław Gliwa – która postanowiła zamieszkać na Wyspach Brytyjskich, identyfikowała się z postawą tzw. Londynu niezłomnego (w przeciwieństwie do polskiego Paryża), odrzucającego całkowicie pojałtański podział Europy.

GORZKI SMAK POWROTÓW

W PRL-u zarówno ze strony nowej władzy, jak i ówczesnych środowisk twórczych i akademickich subsydiowanych i kontrolowanych przez władzę, powracający artyści (jeśli nie chcieli iść na kompromis z władzą) doznawali poważnej marginalizacji, a nawet wykluczenia. Takim przykładem jest złamana kariera artystyczna Stanisława Westwalewicza – przedwojennego asystenta Józefa Mehoffera – który przeszedł cały szlak bojowy z 2. Korpusem i walczył o Monte Cassino. Po powrocie do Polski w 1947 r. szukał poparcia w znalezieniu pracy na uczelni u swojego bliskiego kolegi z krakowskiej ASP Jana Cybisa, który od 1945 r. był profesorem w warszawskiej Akademii. W powojennej rzeczywistości jednak Cybis poprosił Westwalewicza, by już nigdy nie

Stanisław Westwalewicz, *Akt męski*, 1945, ol. pap., własność prywatna

próbował się z nim kontaktować. Ostatecznie po długich staraniach Westwalewicz zatrudnił się jako nauczyciel w szkolnictwie podstawowym w Pilźnie i Tarnowie, a na utrzymanie rodziny zarabiał, malując wnętrza kościoł. Inni artyści spod skrzydeł generała Andersa, którzy do Polski powrócili, w oficjalnych dokumentach ukrywali informacje o służbie w 2. Korpusie. Niektórzy – jak Ignacy Augustyn Paprotny (wrócił do Polski z dyplomem malarstwa w 1948 r.) – całkowicie rezygnowali z dalszej twórczości artystycznej. Malarz przez 10 lat nie mógł znaleźć pracy w PRL-owskiej rzeczywistości. Ostatecznie w 1958 r. otrzymał posadę w opolskim BWA.

Nielicznym tylko udało się funkcjonować w zawodzie. W 1946 r. powrócił z Rzymu do Krakowa rzeźbiarz Wiesław Łabędzki, który wraz z Rudolfem Kozłowskim prowadził konserwację Kaplicy

Studenci plastycy z gronem pedagogicznym, 15 lipca 1947, Sudbury

Zygmuntowskiej. Mikołaj Portus zaś, po powrocie z Rzymu w 1949 r. z dyplomem scenografii i historii sztuki, związał się z PRL-owską kinematografią jako autor kostiumów do filmów. Był też cenionym ilustratorem w wydawnictwie Wiedza Powszechna. Orędowników,

którzy o sztukę polską powstającą po wojnie poza granicami PRL-u mogliby się upomnieć, w powojennej Polsce nie było. Uwarunkowania polityczne rodziły strach o własną karierę, a w konsekwencji wyparcie i milczenie. Prof. Wojciech Jastrzębowski, przedwojenny rektor warszawskiej ASP, swój ośmioletni pobyt w Wielkiej Brytanii w latach 1939-1947, w tym dwuletni okres akademickiego nauczania w latach 1946-1947 w Studium Malarstwa Sztalugowego i Grafiki Użytkowej w obozach w Sudbury i Kingwood Common, przemilczał aż do śmierci, mimo że wydał i podpisał z dr Karoliną Lanckorońską i Marianem Bohuszem-Szyszką wiele dyplomów z zakresu malarstwa i sztuki dekoracyjnej.

Studenci sztuk pięknych w Kingwood Common, 1948

SZCZELNA I NIESZCZELNA ŻELAZNA KURTYNA

Polski Londyn do końca lat 80. XX w. odmiennie od polskiego Paryża pojmował powojenną sytuację w Europie i miejsce Polski jako państwa lennego Rosji Sowieckiej. Środowisko Jerzego Giedroycia i paryskiej „Kultury” uważało, iż to przemiany w kraju w największym stopniu mogą zadecydować o jego przyszłości. Polski Paryż przyjął więc w swoich działaniach politycznych i społecznych, ale także

Janina Baranowska, *Abstrakcja*, ok. 1959, ol. pl., własność prywatna

w szeroko rozumianym obszarze kultury, kurs „na kraj” w przeciwieństwie do większości emigracji londyńskiej, odwołującej się przede wszystkim do legalizmu II Rzeczypospolitej. Nad Tamizą indywidualne kontakty polskich artystów mieszkających w Wielkiej Brytanii z kolegami w Polsce były traktowane jako wolta przeciwko postawie niezłomnego Londynu. O jednej z takich prób nawiązania współpracy wspominał malarz, historyk sztuki i profesor akademicki Stanisław Frenkiel: *Mieszkająca w Londynie, a zmarła w 1960 roku Stefania Zahorska, historyk sztuki i doskonały jej krytyk – przed wojną głęboko zaangażowana w lewicujące ruchy polityczne, po wojnie stała się par excellence zwolenniczką emigracji. Z wrogością odnosiła się do Rosji Sowieckiej i polskiego rządu w Warszawie i to tak dalece, że kiedy z Janiną Baranowską mieliśmy wystawę w Warszawie, oznajmiła mi osobiście: „Proszę pana, to co pan robi, to jest prawie że zdrada stanu”¹⁰.*

Nad Wisłą w środowiskach twórczych starania artystów o wyjazd do Paryża nie napotykały specjalnych przeszkód, a polsko-francuskie kontakty uważano wówczas za dobre. Również artyści, którzy mieli zaproszenia na wystawy w Anglii, szczególnie od Mateusza Grabowskiego (który chętnie artystów z Polski zapraszał), najczęściej wizy na wyjazd nad Tamizę otrzymywali. Swoje prace w

10 Por.: J. W. Sienkiewicz, *Artyści wyklęci. O polskiej sztuce imigracyjnej, „Artystach Wyklętych” oraz Chicago, jako białej plamie na mapie polskiej sztuki na emigracji, z historykiem sztuki, prof. Janem Wiktorem Sienkiewiczem rozmawia Grzegorz Dziedzic, „Dziennik Związkowy” (Chicago) 2018, z 15-17 czerwca, s. 6.*

Grabowski Gallery wystawiali m.in.: Roman Owidzki, Wojciech Fangor czy też Magdalena Abakanowicz. To dzięki inicjatywie Mateusza Grabowskiego w 1964 r. doszło do wspólnej wystawy malarzy mieszkających w Polsce i w Wielkiej Brytanii pt. *Dwa światy*. Stała się ona pretekstem do pierwszej po II wojnie światowej prezentacji dorobku polskiego Londynu najpierw w krakowskim Pałacu Sztuk Pięknych, a następnie w Poznaniu i Zielonej Górze.

GEOGRAFIA POLSKICH ŚRODOWISK ARTYSTYCZNYCH NA ŚWIECIE

Od końca lat 50. XX w. ważną rolę w konsolidacji środowiska polskich artystów poza Polską odegrały także polskie galerie sztuki współczesnej. Należy chociażby wymienić: w Londynie – Drian Gallery, Grabowski Gallery, Centaur Gallery, Jablonsky Gallery, Studio Sienko Gallery; w Paryżu – Galeria Lambert. Od lat 80. zaś w Londynie, Nowym Jorku i w Los Angeles ukonstytuowały się polskie zrzeszenia artystyczne i grupy twórcze. Do dzisiaj w Londynie działa APA – Zrzeszenie Polskich Artystów Plastyków w Wielkiej Brytanii. W 1986 r. w Nowym Jorku powstało Stowarzyszenie Artystów Polskich w Ameryce (PASS) (niebawem ukaże się monografia stowarzyszenia), sześć lat wcześniej zaś w Los Angeles – KrakArt Group. Szacuję osobiście, że w Nowym Jorku, Chicago, Los Angeles i San Francisco po wojnie zamieszkało około 300 polskich artystów plastyków. Dla nich – szczególnie od lat 70., a zwłaszcza po wprowadzeniu stanu wojennego w Polsce – ważnym wsparciem byli polscy kolekcjonerzy, jak: Ewa Pape, Tom Podl czy Barbara Piasecka Johnson, wprowadzający Polaków w środowiska artystyczne Ameryki i na tamtejszy rynek sztuki i pracy¹¹.

Pierwszym opracowaniem ukazującym najważniejszych polskich artystów tworzących w Stanach Zjednoczonych w XX w. jest publikacja z 2007 r. autorstwa Szymona Bojki¹². Na właściwe rozpoznanie i opisanie czeka cała plejada polskich plastyków tworzących w USA (Ryszard Horowitz, Rafał Olbiński, Dawid Kuraciński, Krzysztof Wodiczko, Jan Sawka, Andrzej Pągowski, Waldemar Świerzy). Nad zagadnieniem polonijnych środowisk artystycznych w Kanadzie z ramienia Polskiego Instytutu Studiów nad Sztuką Świata pracuje obecnie Katarzyna Szrodt, autorka przygotowywanej do druku publikacji o polskim życiu artystycznym w Kanadzie po II wojnie światowej. Ujawniła ona ponad

11 Por.: A. Rudek-Śmiechowska, *Zdobędziemy Manhattan. Polska diaspora artystyczna w Nowym Jorku, czyli studium o historii Polish American Artist Society (1986-1995)*, [w:] *Diaspora polska w Ameryce Północnej*, red. R. Raczyński, K. A. Morawska, Gdynia 2018, s. 605-616; J. W. Sienkiewicz, *Artyści polscy w Kalifornii. KrakArt Group*, [w:] *Diaspora polska w Ameryce Północnej*, s. 563-581; E. Bobrowska, *Lubomir Tomaszewski i jego międzynarodowa grupa artystyczna Emocjonaliści jako przykład wkładu w życie kulturalne Stanów Zjednoczonych na przełomie XIX i XX wieku*, [w:] *Diaspora polska w Ameryce Północnej*, s. 583-602.

12 S. Bojko, *Z polskim rodowodem: artyści polscy i amerykańscy polskiego pochodzenia w sztuce Stanów Zjednoczonych w latach 1900-1980*, Toruń 2007.

160 polskich artystów plastyków pracujących w tym kraju w latach 1940-1989. Znacznie słabiej jest zbadany dorobek powojennej plastyki polskiej na antypodach. Na gruncie australijskim od blisko 20 lat archiwalia dotyczące polskiej emigracji artystycznej gromadzi Bogumiła Żongołłowicz.

Na aktywność polskich środowisk artystycznych na emigracji miały wpływ m.in.

Marian Bohusz-Szyszko, *Autoportret*, przed 1945, ol. płyta, własność Archiwum Emigracji w Toruniu

rocznice historyczne oraz wydarzenia polityczne i społeczne w kraju nad Wisłą. Szczyt polskich aktywności nastąpił szczególnie *przed obchodami Milenium Chrztu Polski* w 1966 roku. W wydawnictwie opublikowanym w 2016 r., z okazji 50. rocznicy obchodów milenijnych na emigracji, przypomniano wiele dzieł powstałych poza krajem, jak chociażby londyński Mariana Bohusza-Szyszki, witraże Ryszarda Demela z Padwy, Amerykańską Częstochowę w Doylestown projektu Jerzego Szeptyckiego czy też chicagowski mural *Razem* autorstwa Caryl Yasko.

Aktualne rozpoznanie panoramy polskiej sztuki i polskich środowisk artystycznych w krajach osiedlenia polskich artystów plastyków zostało opisane przez autora tekstu w studium pt. *Plastyka polska na emigracji 1939-1989*, opublikowanym w pracy zbiorowej pt. *Polska emigracja polityczna 1939-1990. Stan badań*, Warszawa 2016¹³. Opracowanie to stanowi mapę tropów, za którymi zespół historyków sztuki z Polski i z zagranicy, pod kierunkiem prof. Jerzego Malinowskiego i moim, podjął się w połowie 2018 r., dzięki wsparciu Narodowego Instytutu Polskiego Dziedzictwa Kulturowego za Granicą POLONIKA, realizacji projektu pt. *Słownik artystów polskich na Obczyźnie*. Przyszła publikacja jest zaplanowana jako kontynuacja wydawanego przez Instytut Sztuki Polskiej Akademii Nauk od lat 60. XX w. *Słownika artystów polskich i obcych w Polsce działających (zmarłych przed 1966 r.). Malarze. Rzeźbiarze. Graficy*.

13 J. W. Sienkiewicz, *Plastyka polska na emigracji*, [w:] *Polska emigracja polityczna 1939-1990. Stan badań*, red. S. Łukasiewicz, Warszawa 2016, s. 145-189.

ANEKS

Blisko 20 lat temu, w 2000 r., zapytałem przywoływanego Stanisława Frenkiela – doktora *honoris causa* krakowskiej Akademii Sztuk Pięknych – co sądzi po 10 latach od upadku muru berlińskiego o braku szerszego zainteresowania środowisk akademickich i naukowych, ale także i instytucji odpowiedzialnych za polską kulturę, przywróceniem do dziejów współczesnej polskiej historii sztuki dokonań artystów tworzących poza Polską. Frenkiel odpowiedział: *Panująca w Polsce opinia oraz do pewnego stopnia utrwalona ocena twórczości artystów polskich tworzących poza krajem, a szczególnie tej powstałej w Wielkiej Brytanii, ma swoje uwarunkowania. Jednym z nich jest wroga postawa profesorów akademickich wobec artystów polskich za granicą. Z taką postawą niechęci do nas, będąc w Polsce, spotykałem się wielokrotnie. Mówiono mi, że „wówczas, kiedy artyści w PRL-u cierpieli z*

Stanisław Frenkiel, *Autoportret z maską*, ok. 1970, ol. płyta, depozyt Oleńki Frenkiel w Muzeum Uniwersyteckim w Toruniu

powodu systemu politycznego, to my za granicą żyliśmy sobie spokojnie”. Oczywiście jest to stanowisko błędne i krzywdzące, bo na obczyźnie cierpieliśmy większą biedę niż artyści w kraju. Owszem, nie mieliśmy reżimu socjalistycznego. To jest prawda – byliśmy wolni, ale byliśmy biedni. (...) Ponadto w Polsce panuje, niestety, niechęć do przyjmowania czegokolwiek, co powstało poza Paryżem. (...) Proszę nie sądzić, że jestem adwokatem polskiego Londynu. Chodzi mi jedynie o zbalansowanie tej opinii, ponieważ wielu dobrych malarzy polskich tworzyło i tworzy w Anglii i w Szkocji. Nie można ich i ich twórczości pominąć ani nie zauważyć.

Już przez sam fakt, iż dzisiaj nad problemem się pochylamy, pozwala mieć nadzieję, że na kolejnej wystawie – podobnej do tej, jaką zorganizowało w 2018 r. wrocławskie Muzeum Architektury *Polska światu 1918-2018 w Stulecie Niepodległości* – zostaną pokazane dzieła reprezentujące nie tylko „sztukę w Polsce”, lecz także „sztukę polską” – niezależnie od tego, w jakim obszarze geograficznym powstały.

Zdjęcia w artykule są autorstwa Jana Wiktora Sienkiewicza lub pochodzą z jego archiwum

PROF. ZW. DR HAB. JAN WIKTOR SIENKIEWICZ

Historyk sztuki, krytyk sztuki i kurator. W polskiej historii sztuki pionier systemowych i konsekwentnie prowadzonych od 30 lat badań naukowych w zakresie sztuki i kultury polskiej na emigracji po 1939 roku. Kieruje jedynym na świecie w strukturach uniwersyteckich Zakładem Historii Sztuki i Kultury Polskiej na Emigracji w Katedrze Historii Sztuki i Kultury Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu. Jest autorem, współautorem i współredaktorem ponad 200 publikacji, w tym 40 książek dotyczących kultury artystycznej w obrębie polskiej i europejskiej sztuki nowoczesnej, a szczególnie polskiej plastyki i polskiego życia artystycznego poza Polską w XX i XXI w., w tym: *Marian Bohusz-Szyszko 1901-1995. Życie i twórczość*, Lublin 1995; *Attilio Alfieri a malarstwo włoskie XX wieku*, Lublin 1997; *Ryszard Demel. W drodze do tajemnicy światła/exploring the mysteries of light*, Toruń 2010; *Sztuka w poczekalni. Studia z dziejów plastyki polskiej na emigracji 1939-1989*, Toruń 2012, *Artyści Andersa. Continuità e novità*, Warszawa-Toruń 2013 (II wyd. 2014, III wyd. 2016); *Art of the United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland & Republic of Ireland in 20th-21st Centuries and Polish-British & Irish Art Relation*, Toruń 2015; *Artyści Andersa. Uratowani z „nieludzkiej ziemi”*, Warszawa 2017; *Stanisław Frenkiel (1918-2001). Katalog prac ze zbiorów Muzeum Uniwersyteckiego w Toruniu*, Toruń 2017; *Paris et les artistes polonais 1945-1989/ Paris and the Polish Artists 1945-1989*, Toruń 2018. Celem większości opracowań autorstwa Jana Wiktora Sienkiewicza jest przywrócenie polskiej XX-wiecznej historii sztuki dokonań artystycznych (szczególnie w zakresie plastyki) polskich artystów tworzących na emigracji, a także określenie ich roli i udziału we współtworzeniu dziejów plastyki w krajach, które stały się ich nowymi ojczyznami. Za wybitne zasługi w badaniach i w upowszechnianiu sztuki i kultury polskiej powstałej na emigracji w 2014 r. odznaczony został przez Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego Medalem Zasłużony Kulturze Gloria Artis. Członek Rady Narodowego Instytutu Polskiego Dziedzictwa Kulturowego Za Granicą POLONIKA. www.janwiktorsienkiewicz.pl